

Міністерство освіти і науки України

Національний університет «Києво-Могилянська академія»

Факультет гуманітарних наук

Кафедра літературознавства

Кваліфікаційна робота

освітній ступінь — бакалавр

на тему: **«ОБРАЗ ЖІНКИ НА ВІЙНІ: УКРАЇНСЬКА ЖІНОЧА ПРОЗА
ПІСЛЯ 2014 РОКУ»**

Виконала: студентка 4-го року навчання,

Спеціальності 035.01 Філологія

(українська мова та література)

Дорош Валерія Віталіївна

Керівник: Веретельник Р.М., доктор філософії в галузі славістики, доцент

Рецензент: _____

Кваліфікаційна робота захищена з

оцінкою _____

Секретар ЕК _____

«__» _____ 20__ р.

Київ – 2025

ЗМІСТ

ВСТУП	2
РОЗДІЛ 1. КОНЦЕПЦІЯ ОБРАЗУ УКРАЇНСЬКОЇ ЖІНКИ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНОЇ ВОЄННОЇ ПРОЗ.....	4
1.1. Українська проза після 2014 року: розвиток жіночої прози в контексті війни.....	4
1.2. Феміністична критика як метод аналізу літературного тексту	10
1.3. Концепт сучасної української жінки: теоретичні підходи та суспільні рефлексії	15
РОЗДІЛ 2. ЛІТЕРАТУРНІ ОБРАЗИ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЖІНКИ: АНАЛІЗ ПРОЗОВИХ ТВОРІВ.....	27
2.1. Жінка у фронтівому і тилівому досвіді: між травмою та дією	27
2.2. Амбівалентність жіночих образів: переосмислення образу “берегині”.....	33
ВИСНОВКИ	37
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ.....	39

ВСТУП

Вже понад десятиліття Україна перебуває в умовах збройного конфлікту, спричиненого агресією з боку російської федерації. Війна як соціальне й культурне явище проникає у всі сфери суспільного життя, змінюючи уявлення про роль держави, патріотизм, тілесність, травму та, безперечно, гендерні ролі. У цьому контексті особливого значення набуває переосмислення воєнного досвіду через жіночу перспективу як трансформацію жіночої ідентичності в умовах війни.

Актуальність роботи зумовлена розвитком воєнної жіночої прози, яка зображує жінок не як пасивних свідків подій, а як активних учасниць і носіїв досвіду, що заслуговує на окремий літературний аналіз. Ці тексти демонструють, як війна стає середовищем радикального переосмислення традиційних жіночих ролей: берегині, матері, коханої, жертви чи музи. Водночас у художньому полі формується новий архетип жінки, яка в умовах надзвичайної незахищеності здатна діяти, ухвалювати рішення й нести відповідальність, не втрачаючи чуттєвості чи емпатичності. Жіночий досвід дозволяє інакше оцінювати суспільні явища, адже в центрі оповіді постають особистісні переживання, травматичні спогади, тілесні й психологічні стани, які часто залишаються маргіналізованими в «чоловічому» каноні воєнної літератури.

Традиційно війна репрезентувалася в літературі як простір гіпермаскулінності, де чоловіки виявляють свою мужність, героїзм і право на силу. Як справедливо зауважує О. Кісь: «армія та військова служба слугували інституційним майданчиком для підтвердження чоловічої ідентичності, у той час як жінки відігравали другорядні ролі — медсестер, зв'язкових, кухарок або ж, як у патріархальному уявленні, берегинь домашнього вогнища.» [17; с.24]

Метою цього дослідження є аналіз жіночої художньої прози, аби прослідкувати, як жіночі образи, більшість з яких є прототипами реальних людей, функціонують в тексті, де тлом виступають екстремальні умови війни.

Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань: розглянути тенденції розвитку сучасної воєнної прози; дослідити провідні спрямування розвитку феміністичних течій в Україні на базі наукових досліджень, а також проаналізувати суспільні рефлексії на тему перебування жінки в чоловічому просторі війни; проаналізувати жіночі образи у вибраних для дослідження творах та виявити основні трансформації традиційних гендерних ролей в умовах війни; проаналізувати переосмислення образу берегині у вибраних творах.

Об'єктом дослідження є: роман “Доця” Тамари Горіха Зерня, збірка новел “Погані дороги” Наталі Ворожбит та збірка оповідань “Мами” Марії Матіос.

Предметом дослідження виступають гендерні трансформації жіночих образів у воєнній літературі.

Новизна наукової роботи полягає в тому, що нами вперше було здійснено комплексний аналіз сучасної української жіночої воєнної прози крізь призму феміністичного підходу. Досліджено трансформацію архетипу берегині в умовах війни, зокрема на прикладі жіночих образів у творах Тамари Горіха Зерня («Доця») та Марії Матіос («Мами»). Окреслено нову модель української жінки – активної, суб'єктної, здатної чинити спротив, в умовах особливої вразливості та діяти незалежно від патріархального уявлення про жіночу роль в умовах воєнних дій.

Працюючи над науковою роботою, ми послуговувались компаративним, емпіричним та описовим **методами** для характеристики жіночих образів та ролей у жіночих творах про війну.

РОЗДІЛ 1. КОНЦЕПЦІЯ ОБРАЗУ УКРАЇНСЬКОЇ ЖІНКИ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНОЇ ВОЄННОЇ ПРОЗИ

1.1. Українська проза після 2014 року: роль жіночої прози у воєнній літературі

Події Майдану, а згодом початок російсько-української війни в 2014 році стали переломними для України не тільки в історичному, але і політичному, економічному, соціальному, культурному аспекті. «Понад десять років тому бачення майбутнього України суттєво відрізнялося від того, що ми маємо у 2024 році. Чимало представників влади були прихильниками проросійських поглядів, тож будували політичні і державотворчі рішення на основі залежності від РФ. Значна частина суспільства тоді лише починала формувати одностайну позицію щодо своєї ідентичності, ролі мови та культури, а також осмислювали спадок співжиття з імперією і його наслідки у своїй свідомості.»[35] Однак називати 2014 рік початком формування української самосвідомості, було б актом зневаги до того шляху, який українці вже пройшли від середини 80-х років ХХ ст., виборюючи суверенітет для української держави. «Сказати, що Україна народилася після 2014 року, — це зневажити шлях до того.» [30] Події 2013-2014 років стали радше поштовхом відокремитись від впливу росії та рухатись в європейському напрямку.

Під час російсько-української війни захист і розвиток національної культури виявилися не менш важливими завданнями, ніж звільнення окупованих територій та оборона державного кордону. В контексті літератури було прийнято декілька ключових законопроектів, а саме в 2016 році було вперше введено обмеження на ввезення російської літератури до України, який стосувався здебільшого пропагандистської та антиукраїнської літератури, а 13 червня 2022 група депутатів подала до Верховної ради України законопроект 2309-ІХ, що забороняє ввезення в Україну книг, написаних авторами-громадянами країни-агресора. [24] І хоча до початку повномасштабного вторгнення російська

література зберігала популярність, українська видавнича справа розвивалась та друкувала все більше українських авторів.

Як свідчить історичний досвід, війна, попри її руйнівну сутність, водночас виступає потужним чинником впливу на літературний процес. Зокрема, Перша світова війна зумовила появу представників так званого «втраченого покоління», чия творчість посіла вагоме місце у світовій літературі. Подібний вплив мала і Друга світова війна, яка сприяла формуванню нової генерації письменників. Російсько-українська війна спричинила масове створення воєнної літератури, кількість якої на полицях зростає з кожним роком.

Воєнна тематика стає об'єктом для творчості не тільки для професійних авторів, але і для тих, хто не мав попереднього письменницького досвіду. Умови бойових дій створили явище, коли багато виданих книг було спершу опубліковано маленькими частинами в мережі Facebook. “Загалом, явище, коли література, що спочатку існувала як мережевий текст, а потім була видана окремими книгами, дуже поширене в сучасному українському літературному процесі. Найпопулярнішим таким виданням стала збірка «14 друзів хунти», що вийшла друком влітку 2017 року. Вона складається з текстів відомих Інтернет-блогів солдатів, волонтерів, журналістів та переселенців, яких у той чи інший спосіб зачепила війна на Сході країни. Таким чином, можна говорити про активний розвиток в сучасному українському літпроцесі такого нового жанру як мережева література.” [26; с.286]

Важливо також вказати про явище “лейтенантської прози”, яке відоме нам ще з часів радянського періоду, однак має суттєві відмінності від сучасних мілітарних текстів. “Сучасні комбатантські тексти не містять нав’язаних зовні ані ідеологічних, ані пропагандистських маркерів, не кажучи вже про державний ценз написаного (можна говорити хіба що про особисту авторську цензуру, яка може бути пов’язана з воєнною таємницею чи етичними міркуваннями)” [27; с.64] Продовжуючи тему ідеологічного навантаження, можна зазначити про відмінність формування наративу. “Сучасна мілітарна проза продовжує традиції

воєнної прози минулого століття, представленої насамперед текстами О.Довженка, Ю. Яновського, І. Багряного, Олесь Гончара, П. Загребельного, зокрема традиції достовірного відтворення батальних сцен, зображення особливостей ведення та облаштування воєнного побуту, моделювання ситуацій на основі реальних подій, наявності реальних прототипів героїв, їхньої впізнаваності сучасниками тощо.” [28; с.169] Також серед відмінностей виділяють стилістично-лексичну розмаїтість та унікальність адже “...кожному з її авторів властивий власний упізнаваний голос, а мова героїв їхніх творів (на відміну від гомогенного літературно правильного мовлення персонажів лейтенантської прози) набуває виразності, поєднуючи суржик, обценні та літературні слова”. [27; с.65] Серед авторів сучасної української лейтенантської прози варто виділити Артема Чеха та його збірку “Точка нуль”, яка описує досвід служби в ЗС України в 2015-2016 роках.

Великий вклад у репрезентацію російсько-української війни зробили воєнні кореспонденти. Завдяки ним ми маємо сьогодні сотні праць, які формують уявлення про війну не тільки у цивільного населення України, але і за кордоном. З кожним роком український літературний простір поповнюється воєнною документалістикою, авторами якої є як професійні письменники та журналісти, так і військові та волонтери. Сучасна українська воєнна документалістика зосереджена на фіксації подій війни, поєднуючи фактичну точність із передачею досвіду учасників і свідків. На відміну від матеріалів Першої та Другої світових воєн, а саме фронтових листів, щоденників і мемуарів, нині переважають журналістські жанри: інтерв'ю з військовими, репортажі з місця подій та інші форми документального висвітлення. “Науковий інтерес до такого виду вербальної творчості пояснюється необхідністю дослідження способів моделювання сучасної української історії, у якій наявний воєнний досвід, що дасть можливість з'ясувати, як сучасники війни на Сході України в особі журналістів, письменників і учасників бойових дій бачать її (приймають, оцінюють, осмислюють) та на що урешті-решт орієнтують суспільну увагу, на

чому формується широка громадська думка щодо конфлікту на Сході України.” [16; с.222] Сьогодні війна вийшла за межі Сходу, але актуальність документальної прози залишається, як метод висвітлення воєнних злочинів, збереження пам’яті про роки українського спротиву, та як спосіб задокументувати роль жінки безпосередньо в умовах бойових дій не тільки в цивільних ролях, але й як військовослужбовиць.

У 2018 році було видано книгу “Дівчата зрізають коси” Євгенії Подобної. Це збірка історій 25 жінок-військових, записаних в період з 2017-2018 років. Героїні книги займали бойові посади в різних підрозділах українського війська, ці тексти є їх спогадами про бойові операції на території Донеччини та Луганщини, побратимів, місцевих жителів, побут і найголовніше, – в контексті нашого дослідження, – становище жінки у війську, труднощі через які їм довелося подолати в суто патріархальній організації. Важливо, що в контексті цієї збірки жінки на війні є виключно військовослужбовицями, а не волонтерками чи медиками стабілізаційних пунктів. Цей аспект є важливим оскільки саме служба має патріархальну ієрархічну структуру до якої донедавна жінок практично не долучали.

Схожою за жанром, структурою та загальною концепцією є книга Анни Шили “Жінка війни” також 2018 року. Авторка так само зібрала 25 коротких історій про різних жінок, які зіткнулись з війною в 2014, але головною відмінністю є вибірка героїнь: серед них зустрічаються не тільки військовослужбовиці, але і волонтерки, журналістки, парамедикині, дружини, матері. Незважаючи на відмінність їх ролей та досвідів, цих жінок об’єднує війна як травмуюче явище. Деякі жінки Анни Шили суттєво відрізняються від жінок Євгенії Подобної, оскільки досвід волонтерки чи дружини військового не є релевантним для, скажімо, снайперки, але такий широкий огляд різних жіночих ролей на війні дає нам змогу як читачам краще осягнути жіноче бачення цих подій.

З часів початку війни і до повномасштабного вторгнення військ РФ на територію України відбулось багато змін, тому новий етап воєнних дій українське суспільство зустріло інакше. Розголос про події в Україні набув світового масштабу, українці по всьому світу говорили відкрито про терор на своїй Батьківщині. Одним із способів заявити про себе стала література, зокрема документальна. В кінці 2024 року було видано переклад чеською мовою книги Мирослава Лаюка “Бахмут”, яка описує події найінтенсивніших боїв за Бахмут взимку 2023.

Жіночим голосом подій після лютого 2022 можна назвати книжку Вікторії Амеліної “War & Justice Diary: Looking at Women Looking at War” («Щоденник війни і правосуддя: Дивлячись на жінок, що дивляться на війну»). Як авторка сама говорила про майбутній твір: “Її герої — українці, які в різний спосіб намагаються досягти справедливості чи то пак правосуддя. Річ у тім, що книжку я пишу англійською, а в англійській, на відміну від української, це одне й те саме слово «justice». Серед героїнь — голова Центру Громадянських Свобод Олександра Матвійчук, журналістки Наталка Гуменюк та Віра Курико, документатор(к)и воєнних злочинів з ГО «Truth Hounds», адвокатки Євгенія Закревська та Лариса Денисенко. Частиною книжки стане також і наша півторагодинна публічна розмова на BookForum з Філіпом Сендсом. Вочевидь, героїнею книжки є також і я сама, а ще — українські міста, містечка та села: Київ, Харків, Ізюм, Балаклія, Кривий Ріг, Чернігів, Капитолівка, Вербівка, Високопілля, Новоселівка та інші”. [22] Вікторія Амеліна загинула 1 липня 2023 року внаслідок ракетного удару по Краматорську, а її книгу видано посмертно.

Водночас жіноча документальна проза не обмежується свідченнями жіночого сприйняття. Прикладом може слугувати “Ізоляція” Ірини Вовк та Дар’ї Бурої. У праці зібрано 22 історії колишніх полонених “ДНР” та “ЛНР”. Авторки книги, задокументували свідчення звільнених полонених, подаючи їх у формі монологів. Ці розповіді розкривають не лише досвід перебування у в’язниці, а й обставини викрадення, ставлення місцевого населення до окупації та України,

умови життя на тимчасово окупованих територіях. “В «Ізоляції» формально є поділ тільки на досвід військових і цивільних, тут не відмежовують жінок і чоловіків, не наголошують, кому було важче, лише один раз розказують про те, як це – мати місячні, коли ти в полоні і в тебе навіть нормального доступу до мила нема, не те що до прокладок чи тампонів. Такий підхід до побудови тексту додає природності та показує, що в концтаборах катам плювати на твою статтю і згвалтуваннями вони погрожуватимуть кому заманеться. І так, саме в концтаборах, бо місця, в яких тримали ув’язнених, інакше не назвеш.” [12]

У контексті жіночої non-fiction прози неможливо не згадати про “Найдовшу подорож” Оксани Забужко. Твір написаний у формі есею, в якому авторка розмірковує над першопричинами початку російсько-української війни у тридцятилітньому і трьохсотлітньому часовому вимірі. Твір розрахований на західну аудиторію та перекладений італійською, норвезькою, шведською, польською, німецькою, нідерландською, латвійською мовами. “Книгу «Найдовша подорож» мені замовив італійський видавець. І це перша книга, яку я написала, так би мовити, на замовлення за всю свою кар’єру. Запит був такий: поясніть нам, будь ласка, що ми пропустили в історичному контексті війни в Україні. І я сказала: перепрошую, маю почати з XVII століття. І я цю роботу зробила”, – каже Оксана Забужко під час виступу на Львівському медіафорумі.

Як влучно зауважив Сергій Жадан: “Наступні покоління відчуватимуть нинішню війну крізь літературу”. [34] На початку 2000-х років українська література почала активно ангажуватись в процес переосмислення поколінневої травми, яка стала наслідком травматичного минулого через тоталітарний режим СРСР та Другу світову війну. З 2014 року художня література стала інструментом збереження пам’яті про російсько-українську війну. “Саме художня література як сфера, що поєднує в собі багатогранні можливості, стає одним із найпродуктивніших засобів реалізації дискурсу пам’яті в площині її реанімації та перепрочитання. По-перше, написані твори можуть бути як відображенням, так і запереченням реальності з можливими у цьому випадку

варіантами інтерпретації різних видів пам'яті (національної, колективної, індивідуальної, комунікативної тощо); по-друге, література набуває статусу альтернативного до історичного джерела знання про минуле, яке, на відміну від історичної мови фактів, за допомогою образно-асоціативних смислів активно перекодує мову досвіду у доступну і зрозумілу мову сучасності; по-третє, порушуючи проблеми травматичної пам'яті, художня література відіграє важливу пізнавальну функцію, не лише декодує піддане культурній амнезії штучно чи навмисно витіснене травматичне минуле, але й висвітлює проблеми актуальні, що особливо помітно на прикладі художніх текстів про війну на Донбасі” [25]

За кількістю художніх текстів про сучасну війну, чи не найяскравішим письменником доби можна назвати Сергія Жадана. Його творчість пронизана лейтмотивом розуміння українського Сходу, а після 2014 року рефлексіями про війну та причини її початку. З прозових творів не можливо не відмітити “Інтернат” Роман-подорож, події якого розгортаються протягом трьох діб. У центрі сюжету — вчитель української мови, який змушений двічі перетнути лінію фронту, щоб забрати племінника з інтернату, розташованого на окупованій території. Попри зовнішню простоту фабули, така структура надає автору можливість зосередитися не стільки на самій подорожі чи персонажі, скільки на зображенні війни на Сході України очима пересічних людей, що мешкають по обидва боки лінії розмежування.

Велика кількість художньої прози була написана жінками, як метод рефлексії над важким досвідом, а також репрезентації жіночого голосу у цій війні. Окрім проаналізованих в цьому дослідженні текстів, також варто виділити книгу Юлії Ілюхи “Мої жінки”, книгу року-2019 за версією ВВС. Це не просто збірка оповідань, а цілий маніфест жінок, які посміли вижити.

1.2. Феміністична критика як метод аналізу літературного тексту

Жіноче письмо та постать жінки як авторки художнього твору нині опиняються в центрі міждисциплінарних досліджень. В українському літературознавстві увага до гендерних аспектів літературної творчості посилилася лише в останні десятиліття з набуттям Україною незалежності. Передусім це зумовлено тривалим впливом колоніального радянського дискурсу, упередженим ставленням до західних методологій та домінуванням патріархальних установок у культурній парадигмі соцреалізму.

Ми знаємо дуже мало жіночих голосів в літературі 1930-х-70-х років, і причиною цього може бути, що “соцреалізм апріорі мав зосереджуватися на громадському, колективному, ідеологічному, і приватність, у яку жінки таки заглиблені більше, радянське мистецтво не надто цікавила.” [5; с.442] В той же час соціальна роль жінки в радянському суспільстві розширилась від матері-берегині до комуністки, яка на рівні з чоловіками служить на благо суспільства. “Жінка біля станка, в шахті й видобувному кар’єрі, жінка, залучена до найважчих фізичних робіт (тобто те, що диктувалося гострою економічною необхідністю в розореній війнами й революціями державі), – ці образи підносилися авторами соцреалістичної прози й драматургії як пожаданий ідеал. Якщо в ранньому українському модернізмі більше акцентувалися концепції елітарного фемінізму, пов’язані з проблемами культуротворчими, стильовими тощо, то в радянську добу жіноча емансипація проголошується вже як політична доктрина, а отже, елітарність має поступитися масовості.” [6; с.293]

Варто зауважити, що у світовій гуманітарній науці вже з 1950-х років активно розглядалися проблеми «другої статі» та її репрезентації в соціокультурному просторі. Неможливо не відмітити Симону де Бовуар, яка вперше намагалася розкрити чоловіче трактування жіночих образів як вторинних. “Жінка не може належно пізнавати себе, бо майже вся література, канонізована як класична, представляє чоловічий досвід і чоловічі уявлення як загальнолюдські, абсолютні, а жіночі - знов-таки як другорядні. Жінка-читач (і тут ми вже зачіпаємо царину рецептивної естетики) або покійрно ототожнює себе

з цим другорядним, або ж приймає чоловічу точку відліку, цінності, репрезентовані чоловічими характеристиками, поступаючись власними вартостями й інтересами.” [5; с.432]

Екзистенціалістський аналіз Симони де Бовуар мав вагомий вплив на формування феміністичних теорій, зокрема радикального фемінізму, який увібрав ідею глибокої культурної опозиційності між чоловічим і жіночим. Водночас деякі дослідниці цієї течії, як-от Кейт Міллет і Андреа Дворкін, зауважують, що концепція де Бовуар не цілком занурена в конкретні соціальні реалії жінки, залишаючись певною мірою абстрактною. Радикальний фемінізм натомість прагне запропонувати альтернативну модель осмислення — ту, що ґрунтується не на універсалізованому теоретичному знанні, а на рефлексії, здійсненій із жіночого досвіду маргіналізованого становища у суспільстві. [5]

Доки в західному світі гендерна літературна теорія та критика розвивались, в Україні жіноче “я” у вигляді науково-критичної думки, літературно-критичного аналізу й художнього письма вийшло з патріархальної радянської ізоляції лише в 90-х роках ХХ ст. з потребою в “наздоганянні” світових тенденцій. Початок гендерній літературній теорії і критиці поклала Соломія Павличко, порушивши питання сучасного перепрочитання класичних творів, використовуючи нові підходи та практики. “Діяльність С. Павличко показала, що українська література володіє багатою літературною базою (твори Марко Вовчок, Ольги Кобилянської, Лесі Українки та ін.), і треба застосовувати для її осмислення «іншу оптику» «іншої статі».” [13; с.20] Згодом її послідовниці розширили дослідження, розглядаючи модерні та постмодерні твори в гендерному ключі. ““Проникнення” фемінізму в українське суспільство — надзвичайно суперечливий процес. З одного боку, спостерігаємо, як в Україні відкриваються науково-дослідні центри: Харківський центр гендерних досліджень, Київський “Центр гендерних студій”, Київський інститут гендерних досліджень, Одеський науковий жіночий центр, Львівський науково-дослідний центр “Жінка і суспільство”, тобто фемінізм, а точніше — гендерні студії,

породжені ним, починають інституалізуватися.” [13; с.21] З іншого боку “Рецепція фемінізму в сучасній українській культурі ускладнюється тим, що вона (культура) практично не позбавилася колоніальної та антиколоніальної парадигм (хоча й існує в постколоніальній ситуації). Колоніальність передбачає закритість культури до діалогу (можливо, тут слід шукати витоків фобії перед фемінізмом як перед усім “чужим”). У колоніальній культурі всі зусилля спрямовані на консервацію, убезпечення „свого” від зовнішньої чи внутрішньої критики. Тому фемінізм українських жінок (який обов’язково включає критику чоловічої позиції) може трактуватися як зрада національних інтересів, як перехід на позицію ворога (колонізатора). Крім того, український феміністичний рух, як ми вже зазначали, має спростовувати два досить поширені міфи (народницький і комуністичний): про традиційно високий статус української жінки в патріархальній українській культурі і про практичне й остаточне розв’язання проблеми рівності жінок у радянському суспільстві.” [33; с.21]

Після 1990-х років українське жіноче письмо зазнало якісної трансформації, відображаючи глибокі зміни в суспільстві й культурі. Письменниці цього періоду - зокрема Оксана Забужко, Ірена Карпа, Марія Матіос, Софія Андрухович, Євгенія Кононенко, Наталка Сняданко та інші - намагаються осмислити нові умови жіночого досвіду через призму особистих і колективних травм, перемог і поразок. Зміна соціокультурних реалій наприкінці ХХ століття, зокрема пострадянська модернізація та гендерне переосмислення, сприяли появі нового формату взаємодії авторки з читачкою/чем. “Замість чоловічого (традиційного) уявлення про жінку оформляється власне уявлення жінки про саму себе, про своє призначення, що цілком закономірно вступає у суперечність із міфами патріархальної культури.” [15] У творчості цього покоління все частіше звучить виразне жіноче «я» - емоційне, уразливе, щире, але й іронічне. Цей голос виявляється у відкритості, сповідальності та акценті на індивідуальному досвіді, що дозволяє говорити про утвердження феміністичного дискурсу в сучасній українській літературі. “Концепція особистості жінки,

розкрита в романах і повістях Г.Гордасевич, О.Забужко, Т.Зарівної, С.Йовенко, С.Майданської, Н.Тубальцевої, – це тип „нової героїні”, мислячої, освіченої, творчої жінки, емансипованої за духом, з високим почуттям людської гідності. Суттєвою рисою її свідомості є внутрішня роздвоєність, боротьба між патріархальними стереотипами і емансипаційними прагненнями, між „слабкістю” і „силою”.” [33; с.84] Дослідники літератури постмодерного періоду відзначають поліфонічність цієї доби, у якій жіночий голос стає не лише впізнаваним, а й вагомим чинником переосмислення національного культурного нарративу.

На початку ХХІ століття в українському літературному процесі фіксується не лише активний вихід жіночого письма з периферії, а й суттєве переосмислення ролі жінки як авторки й суб’єкта художнього висловлювання. Втрачається попередня ізольованість жіночої творчості: жіноче «я» стає повноцінним учасником публічного, інтелектуального й мистецького простору. Якщо письменниці на межі ХІХ-ХХ століть здебільшого декларували своє право бути почутими, то сучасні авторки демонструють сміливість, цілеспрямованість і відвертість у вираженні внутрішнього досвіду своїх героїнь. Жіноче письмо більше не обмежується темами приватного чи маргінального - воно активно впливає на розвиток літератури загалом, стаючи як важливою складовою національного літературного процесу, так і частиною феномену масової культури. Така трансформація засвідчує глибину змін у суспільному ставленні до жінки як творця змісту, носія досвіду та учасниці історичного діалогу. “Завданням жіночої прози було (й залишається) не лише творче продовження й переосмислення традицій літературного фемінізму межі ХІХ-ХХ століть, але й те, що можна назвати “артикуляцією 25 жіночого досвіду”, промовлянням колишньої “Великої Німої” (за висловом С.Василенко).” [33; с.24]

Актуальність розвитку жіночої прози в сучасній літературній думці зумовлена й аспектом розвитку фемінізму як соціального явища. “Жіноча проза може, в принципі, існувати й “без фемінізму”, але тоді вона залишиться або

“дамською прозою” (прозою патріархальних жінок), або буде мімікріювати до чоловічої прози, відхрещуючись від своєї статі. Фемінізм (навіть стихійний, інтуїтивний, практичний, без знання теорій) дає жіночій прозі так необхідну самосвідомість (саме її продемонстрували маніфести російської жіночої письменницької групи “Нові амазонки”), визнання власної специфіки, відмову від патріархальних літературних канонів.” [33; с.22] Тому аналізуючи жіночі тексти, ми не можемо не звертатись до тенденцій з якими розвивається фемінізм в сучасній Україні. Особливо враховуючи тенденції розвитку українського фемінізму в умовах війни, адже “Література – це пам’ять культури, а не просто записуючий пристрій. Це основа, яка містить знання, що зберігаються в культурі, і фактично всі тексти, які культура спродукувала та за допомогою яких утворилася. Писання є одночасно актом пам’яті і новим тлумаченням, за допомогою якого кожен новий текст включається в пам’ятання [38; с. 301.]”

1.3. Концепт сучасної української жінки: теоретичні підходи та суспільні рефлексії

Визначальною ознакою сучасного західного світу є фемінізм як масштабний рух за емансипацію та права жінок. Сьогодні теорія фемінізму представлена у міжсекторальному науковому вивченні, як в літературі, філософії, історії, психології культурології, тощо. Україна як держава, яка намагається відділитись від російського впливу і розвиватись в європейському напрямку, в кінці ХХ ст. починає активно наздоганяти західний світ у дослідженнях з феміністичної гуманітаристики після тривалого застою спричиненого комуністичною окупацією. Як влучно зазначено у статті “Фемінізм в українській літературі кінця ХІХ – початку ХХ століття”: “На відміну від Заходу, жіночий рух у росії був тісно пов’язаний із соціалістичним і ніколи не виходив за його межі. «Відбувши» у своєму дикому розквіті у 10–20-ті роки ХХ століття у цілком звulьгаризованому вигляді «на низах», цей рух буде зупинено «великим блюстителем моралі» Йосифом Сталіним.” [32]

“У сучасній Україні фемінізм абсолютною більшістю дослідників/дослідниць визнається запозиченням із західного світу у всіх його різновидах: від соціальних практик, політик до концепцій та ідей.” [11; с.196] Однак в той же час постає питання: “Чи може європейський досвід бути релевантним для українських жінок?” Особливо, якщо зважати на факт війни, та реакцію українського жіноцтва на неї. Хоча більшість європейських країн не зазнавали впливу збройних конфліктів з часів Другої світової війни, все ж в їх феміністичній гуманітаристиці присутні дослідження на тему жіночого досвіду під час воєнних дій.

Упродовж 1990-1995-х років Балканський регіон залишався центром політичної та воєнної нестабільності в Європі. Збройні конфлікти, спричинені прагненням Словенії, Хорватії, Боснії і Герцеговини до незалежності, супроводжувалися масштабними бойовими діями між колишніми республіками Соціалістичної Федеративної Республіки Югославія. Ці війни вирізнялися надзвичайною жорстокістю, включаючи акти геноциду, масові зґвалтування та інші злочини, скоєні проти цивільного населення. Як зазначає Бурцева М. В. “Здебільшого жінки під час Югославських війн постають у віктимному світлі. Тема насильства над жінками є частиною сучасних воєнних студій та дискурсу війни загалом. Проте інші гендерні ролі жінок досліджують суттєво рідше.” [9; с.81] У статті вона наводить наступні жіночі ролі у цій війні “Ми класифікуємо основні ролі жіноцтва під час Югославських війн таким чином: жертва; матір; учасниця бойових дій; представниця розважальної сфери, шоу-бізнесу тощо; а також окрему групу складають образи небалканських жінок (утім, дві останні групи у статті не аналізуємо, оскільки нас цікавлять тільки ролі жінок, так чи інакше залучених до війни).” [9; с.81]

Серед жінок-жертв виділяють наступні декілька образів: “Перший – це хорватські жінки, які постраждали від агресії сербського війська...у 1992–1994 рр. мають місце повідомлення про події, які відбувалися здебільшого на території Хорватської Республіки Герцег-Босна – самопроголошеного утворення

– області БіГ, у якій більшість населення становили хорвати. Тоді жертвами поставали хорватки, що постраждали від агресії боснійського війська на цих землях...І третій тип жінок-жертв був поширеним у мас-медіа у 1994–1995 рр., після укладення Вашингтонського мирного договору між Хорватією та БіГ. У ці роки жертвами сербської агресії були боснійські жінки.” [9; с.83]

Ще однією поширеною роллю жінки в Югославських війнах була жінка-мати. “Матері влаштовували демонстрації за мир (відбувались у Загребі та інших європейських столицях) ... Із самого початку конфліктів у Загребі 1991 р. було створено недержавну організацію матерів «Вежі любові – матері за мир» (Bedež ljubavi – Majki za mir), метою якої було припинення війни та уникнення смертей синів усіх сторін конфлікту ... Були також і звернення матерів, сестер і дружин до міжнародної спільноти з проханнями про допомогу в припиненні війни [22; 23]. Були і згадки про новонароджених хорватів та їхніх матерів: від першого народженого в незалежній державі малюка [35] до породіллі, яка разом зі своїми немовлятами, не знайшовши сили й волі виживати в Дубровнику під обстрілами ворогів, змогла втекти з міста: «Ці двоє немовлят із Дубровника перші промені сонця побачили на поромі “Славія”, який вивіз їх із Дубровника, що перебуває під постійними нападами сербських і чорногорських терористів» [1]. Також тему матері й дитини можна знайти і в плакатах військового часу [31].” [9; с.83]

Також важливо відмітити досвід жінок – учасниць бойових дій. “Жінки у війні Хорватії за незалежність брали активну участь; за даними хорватського Міністерства у справах сім’ї, ветеранів та міжпоколіннєвої солідарності (Ministarstva obitelji, branitelja i međugeneracijske solidarnosti), до війська долучилося 23 080 жінок.” [9; с.83] Але необхідно зазначити, що це “загальна кількість жінок, які будь-яким чином допомагали хорватському війську (надавали медичну допомогу, готували їжу тощо) ... До лав хорватської армії вступило 14 194 жінки.” [9; с.83] Цікавими є і свідчення жінок про службу. “За спогадами деяких жінок, колеги-чоловіки сприймали їх як рівних, усі члени війська, незалежно від статі, були радше пов’язані майже родинними

стосунками, аніж вирізнялися за гендерними ознаками [46]. Зі спогадів Ірени Джуджар: «Я не знаю, як це звучатиме, але я чудово провела воєнний час, маючи довіру між товаришами, гармонію, єдність та солідарність» [36].» [9; с.84]

Говорячи про західні дослідження ролі жінки у війнах та воєнізованих конфліктах, варто згадати конфлікт у Північній Ірландії та ролі жінок у ньому. Велика кількість праць присвячена темі насильства над жінками та репрезентує проблему вразливості окремих верств населення під час “заворушень”. [40] В той же час цікавими є дослідження не тільки віктимізованих жіночих ролей, але і про жінок у політиці та безпосередньо у воєнних угрупованнях. Наприклад, Сандра МакЕвой розкриває роль жінок-лоялісток у статті “Loyalist Women Paramilitaries in Northern Ireland: Beginning a Feminist Conversation about Conflict Resolution”, у якій аналізує інтерв’ю з жінками-членкинями лоялістських парамілітарних організацій.

Як зазначає авторка, праць та свідчень на цю тему вкрай мало, а зібрати матеріали – важко. “While a few authors acknowledge that women did take part in Northern Irish Loyalist paramilitaries, even then, those women’s actions, motivations, social networks, and political analyses are not studied in depth. As a result, information about the nature of, and degree to which, women historically participated in LPOs is highly limited.” [38; с.267] Знайти та опитати учасниць стало випробуванням, оскільки їх діяльність була засекречена та приховувалась чоловіками-учасниками парамілітарних лоялістських угруповань. “I collected these reflections through interviews with women participants in LPOs. My initial success in reaching women who participated in LPOs was limited, and I learned quickly that access to these women was highly regulated by Loyalist men. In the early stages of the fieldwork I was told by men affiliated with LPOs that “the women were never there.” When I asked if I could talk to any of the women that “might have been there” the response was frequently, “what women are you talking about?” Convincing male members of LPOs and their associates that I was trustworthy was crucial to obtaining interviews with women participants.” [38; с.267]

Щодо їх ролей, то авторка зазначає наступний перелік: “Women’s tasks in these all-volunteer groups included: transporting arms, munitions, and intelligence in baby carriages, purses, cars, and on their bodies; conducting surveillance; cleaning crime scenes and destroying evidence of paramilitary crimes; storing arms and munitions in their homes; transporting LPO contraband into and out of detention facilities; serving as funeral honor guards; carrying out punishment beatings on behalf of the organization; and armed robbery.” [38; с.267]

Якщо говорити про жінок в ірландській армії та ірландських воєнізованих організаціях, то відомостей також не дуже багато “here remains a lack of systematic research on the role of women in violent Irish Republicanism during the most recent phase of sustained violent conflict from 1969 to 1998. Some notable exceptions exist, for example, Loughran’s (1986) research on female prisoners in Armagh; however, the major focus of these works is on women in the early period of involvement and in the post-conflict phase, skipping over the period under review.” [36; с.61] Як зазначають автори статті “*Tiocfaidh ár Mná: Women in the Provisional Irish Republican Army*” всього у відсотковому співвідношенні жінок у ірландській армії (PIRA) було 4,5%, враховуючи інформацію за усі роки війни, за посиланням на наочну таблицю, представлену в дослідженні. [36; с.63]

Ролі цих жінок також були обмежені, хоча й значущі для ірландського спротиву “IRA Commandant Brennan credited women with significant praise for their part in the Anglo-Irish War, saying that the IRA flying columns would have collapsed without Cumann na mBan (Ward, 1983). Cumann na mBan joined with the newly formed PIRA after the 1970 split in the Irish Republican movement. According to Moloney (2003, p. 55), in the early 1970s Cumann na mBan acted as the ‘[P]IRA equivalent of being stuck in the kitchen and the bedroom; they carried messages and smuggled weapons and explosives and they nursed wounded [P]IRA Volunteers. They could be useful for gathering intelligence and carrying weapons, but they did very little, if any, actual fighting.” [36; с.64] Однак були й жінки, які обійшли рух Куманн на мБан, та доєднались до лав Ірландської республіканської армії. “In the early 1970s

a selected number of women were taken into the [P]IRA and trained on the basis of full equality with men some of the best shots I ever knew were women. So were the smartest intelligence officers in Belfast. In support roles the Women's Action Committees were very effective organizers of demonstrations, early warning, and alarms.” [39; c.218]

Звісно, наведені вище факти є достатньо поверхневими та узагальненими, оскільки наше дослідження зосереджене на українському контексті. Досвід ірландських та хорватських жінок ми аналізували з метою простежити європейські феміністичні тенденції в межах воєнних дій. Таким чином ми можемо спостерігати, що жінки в цих двох конфліктах найбільше виступають в ролі жертви, що є цілком закономірним для збройних конфліктів в усі часи. Чоловіки використовують акт зґвалтування як спосіб показати свою силу та фізичну/політичну перевагу. “Традиційно зґвалтування вважали за образу, що її один чоловік завдає іншому, чинячи наругу над «його жінкою».” [21; с.81] В Україні російські окупанти гвалтували жінок, чоловіків та дітей на всіх окупованих територіях. “Жертвами ставали люди віком від 80 років до 4-річної дівчинки, йдеться у звіті слідчих прокуратури. У ньому також детально описано понад десяток випадків групових зґвалтувань, примусу членів родини спостерігати за сексуальним насильством над родичем та сексуального насильства над затриманими.” [7] Таким чином сексуальне насильство по відношенню до однієї людини також слугує актом психологічного насильства над спостерігачами. Його здійснюють заради “чоловічої сатисфакції, іноді вона є виявом расової ворожнечі або впливає з інтересів власності і честі.” [21; с.81] В Україні масові зґвалтування були виявом нетерпимості до української нації зі сторони російських військовослужбовців, а тортури, яким вони піддавали своїх жертв – геноцидом. “The New York Times описав тортури над жінкою з Херсона, яку восени мордували 14 днів, зламавши ребро, накладаючи на її ноги, руки та мочки вух затискачі, щоб пропустити через тіло електричний струм, також обливаючи його водою, щоб посилити дію струму. Росіяни знали, що вона

працювала з волонтерами, доставляючи допомогу з підконтрольної Україні території мирним жителям Херсона. Вони вимагали від неї зняти пропагандистське відео та розповсюдити матеріали від імені "Єдиної Росії", правлячої політичної партії президента Путіна.” [7]

Масові згвалтування крім бажання приниження також можуть бути викликані відчуттям вседозволеності. У фазі активних бойових дій закон на якийсь час втрачає авторитет в очах чоловіків, особливо тих, які зайшли на “чужу територію”. “Звірства, як-от масові вбивства, які скоїв Річард Спек, з одного боку, шокували людей, спонукавши їх висловити, здається, трохи лицемірне обурення, а з другого боку, породили легке, приємне збудження, завжди пов'язане з чутками про щось сенсаційне. При таких okazіях вряди-годи можна почути, як дехто з чоловіків проймається заздрістю, а то й зачудуванням. А зваживши на садистський характер загальнодоступних фантазій, що їх поставляють чоловічій аудиторії порнографічні й напівпорнографічні засоби масової інформації, цілком можна сподіватися, що певна частина публіки ототожнює себе з героями тих фантазій.” [21; с.81]

Повертаючись до інших жіночих ролей в європейських конфліктах, які ми розглядали в цьому розділі, варто відзначити вклад жінок у волонтерський та підпільний рух, однак вкрай мало згадок про їх бойовий досвід. Ця тенденція зумовлена засекреченням діяльності деяких мілітарних організацій (як ІРА чи ОДС) або браком свідчень про жіночий вплив та досвід (як про це зазначається в дослідженнях Югославських війн).

В Україні феміністичні тенденції розвиваються пліч-о-пліч з націоналістичними ідеями, що суттєво відрізняє нас від західного феміністичного дискурсу. До прикладу Ірина Грабовська наводить українські феміністичні угруповання в Канаді, основним завданням яких було ознайомити українок з актуальними українськими тенденціями та “українськими бажаннями та потребою визволення нашого народу в Україні”. [11; с.196] Сучасність створює нові прецеденти для дослідження розвитку феміністичного руху,

насамперед через активну участь жінок у війні проти російського агресора, “адже своєю масовою активною участю у Революції Гідності та у захисті незалежності і територіальної цілісності України в межах АТО жінки вкотре засвідчують свою готовність і здатність бути повноцінними учасницями процесу творення модерної української політичної нації та демократичної держави.” [19; с.61]

За даними Міністерства оборони України «Понад 5 500 військовослужбовиць нині перебувають безпосередньо на передовій. Загалом станом на 1 січня 2025 року в ЗСУ служать понад 70 000 жінок, – розповів заступник міністра оборони бригадний генерал юстиції Сергій Мельник. – Це на 20% більше, ніж у 2022 році. Держава адаптує політику соціального захисту, щоб забезпечити їхні права та рівні можливості». [23] Рівність жінок з чоловіками на службі також закріплена українським законодавством. Серед правових актів, що регулюють захист військовослужбовиць, виділяють Конституцію України, яка гарантує рівні права чоловіків та жінок, закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків», закон України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їхніх сімей», кодекс законів про працю України - регулює відпустки по вагітності та догляду за дитиною, накази Міноборони - деталізують особливості проходження служби жінками. [23] В той же час у суспільстві досі актуальні дискусії щодо жінок на службі та жіночої мобілізації. Однією з найбільш обговорюваних ситуацій, яка викликала багато обурення, став випуск “Двіж-2:...” на офіційному YouTube каналі 3-тньої штурмової бригади від 7 серпня 2023 року, на якому після прохання друга “Істока” поаплодувати військовослужбовицям, Віктор Розовий пожартував та запропонував також поплескати дітям і собакам, які “захищають” Україну. [2] Після виходу відео Віктора звинувачували в сексизмі, що він намагався спростувати в грудневому випуску “Двіжа”: “На мене чомусь повісили оце ярмо сексиста тіпа. Я не знаю чому на мене повісили...” [1] На цьому ж заході пролунало ще декілька тез щодо жінок у війську, а саме на питання “Чи присутність жінки у війську мотивує чи демотивує особовий склад?” командир

2-го штурмового батальйону 3-тьої штурмової бригади “Сліп” відповів, що “жінки мають борщ варити”. [1] “Бот” зауважив, що поки в країні є чоловіки, то не виникає нагальної потреби в мобілізації жінок. [1]

Місце жінки на війні вже більше десяти років обговорюється в українському суспільстві, а після 2022 року питання стало як ніколи актуальним, оскільки чисельність українок в лавах Збройних сил зростає з кожним днем. Важливо також зазначити позицію самих військовослужбовиць щодо служби та сексизму на ній, чи стикались вони особисто з цим явищем. Свідчення збиратимемо так само з інтерв'ю, які є у відкритому доступі, оскільки в теперішній ситуації це найлегший та найшвидший метод прослідкувати за зміною гендерних ролей в контексті російсько-української війни, а також взнати актуальну думку суспільства щодо жінок на війні. У “Двіжі” від 10 березня 2024 року жінки бійці 3 ОШБр на питання: “Чи є в бригаді сексизм?” – відповіли наступним чином. Бойовий медик “ДШК” зазначила, що вона його не відчувала: “Коли я була на полігоні, у моїх побратимів не було там типу...вони задавались питанням, що я взагалі тут роблю. Ну я не можу сказати, що це – сексизм, що якось вони там мене пригнічували або ще щось. Вони просто задавались цим питанням. І потім, коли я вже прийняла участь в першому виїзді, вони зрозуміли, що в принципі у мене яйця присутні, і після цього в них питань до мене не було взагалі. Вони зрозуміли, що на мене можна покластися, я вже не була в їх очах як дівчина, я була як побратим, як борець, який виконує бойове завдання...Треба розуміти, чому я сюди прийшла, якщо я прийшла штурмувати, я маю бути на рівні з хлопцями. Не доганяєш ти трошечки – ти маєш тренуватись більше, тобто я признаюсь чесно, я тренувалась набагато більше ніж вони, бо я розумію, що я жінка, я по природі слабша.” [3]

Також пролунало питання “Чому дівчатам не слід іти в армію?” Відповідь дала “Фокс” – бойовий медик штурмроти, яка бере участь в боях на найгарячіших напрямках фронту, а у своєму підрозділі також виконує обов`язки стрільця. “Я проти жіночої мобілізації. Я жінка в армії – і я проти жіночої мобілізації, і я можу

пояснити, чому це. Як я казала, я професійний спортсмен, я 21 рік віддала спорту, і коли я ішла мобілізувалась на другий день війни, я знала, що я фізично витривала, морально витривала, і навіть це не перекрило всього того об'єму і обсягу того, що я побачила на війні. І яка б я не була сильна, хоробра і так далі і тому подібне, але вони все одно бачать в мені дівчину, бачать в мені жінку. Я навіть не можу коробку якусь там підняти і понести, бо вони одразу починають на мене кричати, що куди ти понесла ту коробку...так я одна, а якщо нас буде двадцять, тридцять, сорок там тих дівчат, хлопці будуть розсіювати оцю увагу, і це буде для них реально важко. Плюс я хочу, щоб ви зрозуміли то, що наш демографічний фонд, він реально зараз страждає, дуже. Того що ми втрачаємо найкращих хлопців, які у нас є. А якщо від цих хлопців ще дівчата почнуть гуртом мобілізуватися, тікати на фронт, вибачте, а хто ж залишиться в нашій країні? Хто буде піднімати той демографічний фонд, який ми маємо підіймати, що від нас лишиться? Бабушки, дедушки з маленькими дітьми, яких дівчата позалишали і пішли воювати? Я ще раз кажу, я проти жіночої мобілізації, спочатку чоловіки, потім ще раз чоловіки і потім по третьому колу чоловіки, і потім по десятому чоловіки, а вже потім жінки.” — Зазначила військовослужбовиця. [3]

Другого червня вже 2025 року на “Двіжі” бійці десантно-штурмових військ також відповідали на питання про жінок у структурі, їх відсоток та відмінність бойових задач від чоловічих. На питання відповів боєць 25-ї десантно-штурмової бригади “Сенсей”: “У мене перший в світі жіночий підрозділ десантниць-розвідниць – вони круті, вони реально дуже круті...Я довго не заявляв про нього офіційно, вони набиралися там бойового досвіду, їздили з хлопцями на-ра-внє. Зараз новий ряд воєнних, вони ділять військовослужбовців на особистостей, які мають якийсь досвід життєвий. Якщо ти всю дорогу там отримувала якийсь досвід, який буде корисним, я буду його використовувати максимально, аби наблизить нас до перемоги. Мальчик, дівочка — це ви потім будете ділити. Скажімо так, коли на оттяжке вони відпочивають, ти намагаєшся дати якийсь

комфорт. Там в окопі вас ніхто не ділить – ти військовослужбовець, він військовослужбовець.” Відповідь також доповнив друг “Спорт”: “У нас в підрозділі є бойовий медик “Кіта”. Вона з нами ходить на задачі, нема такого, що до неї як до жінки відносяться, вона тоже саме виконує наші всі задачі. Що ми робим – те й вона, нема такого, що вона слабкий пол, нема принижень, що вона дівчина, всі на одном рівне. Всі хто не розуміє, починає якісь приколи, командир бачить – з підрозділу можеш вилетіть.” [4]

Цікавим та знаковим в нашій темі є недавнє інтерв'ю з військовою Христиною “Кудрявою”. Війну в 2014 році вона зустріла уже будучи на службі, а під час повномасштабного вторгнення обороняла Рубіжне, Сіверськодонецьк, Лисичанськ, Зайцеве, Бахмут, Курдюмівку, Озерянівку, Макіївку, Серебрянський ліс, а також брала участь у звільненні Лимана у складі батальйону оперативного призначення бригади НГУ «Рубіж». З квітня 2025 року очолює службу технічних засобів Північного Київського територіального управління Національної гвардії України. Говорячи про повномасштабне вторгнення, жінка згадує, як напрошувалась на завдання, бажаючи допомогти країні: “Для командира чоловіка це насправді дуже важливо, того що його вдома чекають дружина, донька, і вони намагалися мене вберегти, навіть було декілька випадків, коли командир мене відсилав взагалі подалі там від лінії бойового зіткнення. Взагалі, з цього почалась моя війна, коли командир зібрав усіх жінок, хотів посадити їх в бус відправити подалі, але я прям випрошувала, щоб мене залишили.” Христина однією з перших освоїла аероскоп – засіб детекції дронів DJI, аби бути незамінною в підрозділі і її не могли “збагрили”. [29] Преша перешкода, з якою може зіткнутися жінка в армії – це мізогінія: “її не захоче командир чоловік або жінка, якщо вона мізогінічна і вона не бачить поряд з собою іншу жінку. Це певно перше і ключове, бо коли тобі просто не дають зробити цей крок вперед, а далі все абсолютно жінкам під силу.” [29] Загалом у інтерв'ю “Кудрява” серед труднощів жіночої служби виділяє гендерну нерівність “як в усьому світі”. [29] Жінки змушені докладати надзусиль, аби

довести, що вони гідні боротись за Україну на рівні з чоловіками, навіть, якщо в окопі гендерні межі стираються, в менш екстремальних умовах жінкам потрібно показувати свою першість, бо “кожен збоку дивиться, коли вона оступиться”. [29]

Жінки воюють за Україну з 2014 року. Багато з них доєдналися до добровольчих формувань, тому ніколи не числились як офіційні військовослужбовиці. Відсоток жінок в українській армії зріс від початку війни з 8,5% до приблизно 23%, що є надзвичайним здобутком українок. [41] Роками своєю важкою та плідною працею вони доводили, що гідні битись на рівні з чоловіками, та попри докладені зусилля, українки все ще стикаються з гендерними упередженнями на початку свого шляху.

РОЗДІЛ 2. ЛІТЕРАТУРНІ ОБРАЗИ УКРАЇНСЬКОЇ ЖІНКИ: АНАЛІЗ ХУДОЖНІХ ПРОЗОВИХ ТВОРІВ

2.1. Жінка у фронтовому і тиловому досвіді: між травмою та дією

Одним із визначних творів про російсько-українську війну можна назвати роман Тамари Горіхи Зерня “Доця”. Як зазначила Оксана Забужко в статті “У війни – жіноче обличчя”, за жанром він поєднує fact і fiction [14], оскільки будучи художнім твором, має біографічне підґрунтя. Прототипом головної героїні є цілком реальна особа з таким же позивним “Ельф” “А коли довелося писати книгу, я приблизно собі уявляла місце, де вона буде починатися, де будуть розгортатися події. І я свідомо набрала Наталю, я знала, що на той час вона вже переїхала у Львів. Я подзвонила і сказала: «Наталю, мені потрібне ваше життя. Я хочу позичити вашу історію. Я хочу писати книгу і хочу, щоб ви стали прототипом головної героїні. І я до вас маю ряд питань». І вона дала мені абсолютно формальний дозвіл це зробити. Я приїхала до неї до Львова, ми чотири години просиділи і проговорили, вона мені безкінечно розповідала дрібні деталі, ті, що лягали в канву сюжету, ті, що були потрібні й цікаві. Звичайно, я її попередила, що книга буде художня, що це не документальна, не життєпис, що це фікшн. І вона погодилася. Але я досить багато в цю книгу поцупила з її історії і її реального життя, до дрібничок деяких.” [14]

Головна героїня роману “Доця” проходить через низку внутрішніх трансформацій, які відображають пошуки її ідентичності. У шкільні роки вона - «біла ворона», ізольована від свого оточення. Переїзд до бабусі в Донецьк, яку дівчина не знала, і робота в супермаркеті не дають їй відчуття приналежності та самореалізації. Особисті стосунки, як і професійна діяльність, виявляються несумісними з її характером, ніби не пасують героїні любительці літератури та фізики. Вона залишається замкнутою, не прийнятою суспільством, а середовище, в якому дівчина живе, тобто сам Донецьк та його колоритні мешканцями, чужим та незрозумілим. Однак саме це неприйняття провокує зрушення: героїня усвідомлює, що більше не хоче залишатися в цій ролі. Рішення

вирватися з нав'язаного сценарію стає символічним переходом, першим кроком до вибору себе: “І ще одну річ я зрозуміла на тій-таки зупинці. Я більше ніколи, ніколи не повернуся в супермаркет. Я спатиму під мостом, я ходитиму пішки, я продам свою нирку, але не буду ні старшим, ні молодшим касиром, не розкладу більше жодної палети і не вдягну форму.” [31; с.23] Саме в цей період у героїні починає розкриватися її справжній потенціал — вона волею випадку усвідомлює свій талант і знаходить у ньому опору. Її творчість стає не лише способом втечі від попереднього досвіду, а й джерелом сили. У майстерні Ельф ніби вперше отримує власний голос у світі — голос, який чують і до якого дослухаються. Саме завдяки цьому вона відчуває впевненість у собі й здатність впливати на реальність. Навколо неї поступово формується коло однодумців, які розділяють її цінності й бачення — фактично команда, яка дає їй відчуття підтримки й взаємної довіри. Тендітна, тиха дівчина з минулого невимушено трансформується: обставини змушують її стати жорсткішою, вона починає приміряти не сумісні з її зовнішнім образом ролі, розуміючи, що приватна діяльність у реаліях Донбасу вимагає внутрішньої міцності — бо це місто “зжере” слабких. Демонстративним можна назвати епізод, коли героїня почала вчитись екстремальному водінню, аби бути готовою на випадок рейдів.

Найглибшою і водночас найрадикальнішою трансформацією образу Ельфа стає її досвід війни, що виступає не лише зовнішньою обставиною, а ключовим чинником внутрішніх змін героїні. Війна вривається у її життя поступово — спершу через розмови, побутову напругу, дедалі відчутнішу ворожість з боку місцевих, і, зрештою, через глибоко вкорінений страх. Страх, що зумовлений невизначеністю, нависаючою в повітрі загрозою, недовірою до людей навколо, навіть тих, з якими роками працювали пліч-о-пліч.

Однак в моменті цей стан паралізуючого страху зникає. Замість пасивності з'являється внутрішній спротив, що виливається у дію: “А потім ми включили телевизор і побачили стрім з Інститутської. І тіла на Майдані, чорний Хрещатик, оголошення про кількість жертв, яких прибувало з кожною годиною. Я просиділа

перед екраном до вечора, а, коли піднялися, страху вже не було.” [31; с.65] Героїня виходить на акції протесту нарівні з іншими активістами, демонструючи не лише громадянську позицію, а й готовність до ризику. “Питання «іти чи не іти?» не стояло, я мусила бути там, на площі, разом з тими, кому я вірила і кого поважала. Нехай я крапля в океані, і нехай той океан безмірно далекий від нас, ми все одно повинні вичавити з себе все до останнього, вдихнути сили в цей кволий рівчак, який донесе наші води до «великої» України.” [31; с.71]

Оповідь роману побудована на низці переломних травмуючих моментів, які формують головну героїню та каталізують розвиток її персонажа. Саме тому трансформація Доці/Ельфа має не лише особистісний, а й символічний вимір — вона втілює образ нової жінки, яка перебирає на себе активну роль у складних історичних процесах, але для цього їй доведеться змінитись: “Щоб вижити, тобі доведеться померти. Ось дім твій згорів. Згоріла машина, колекція фарфорових дзвіночків і бібліотека. Цього всього нема, ясно? Як і деяких частин тіла, до речі. Подумай, як тобі жити без руки, ноги або з відрізаним вухом. Прийми звалтування, як і будь-яку іншу наругу, абстрагуйся.” [31; с.8]

“Розуміння характеристик жіночого письма моделюється в осмислення цього письма як способу розкриття і проголошення жіночих прихованих проблем, травм і фобій, драм і можливостей.” Травма війни, яка несе за собою біль, відчай та вразливість успішно реалізується в літературних образах жінок, які відкрито говорять про бажання помсти: “Я хотіла помсти. І то не абстрактної, на рівні відновлення глобальної рівноваги і торжества справедливості. Я хотіла реальної, матеріальної відплати. Я хотіла бачити когось із тих, що зі зрізаними шевронами заповнили наші вулиці, із тих, що заїхали і заселилися в санаторіях та базах відпочинку під Донецьком, із тих, що зараз, у цей самий момент, тренували «ополченців» із вологодським говорком, відпрацьовуючи з ними бій в умовах мого міста. Я хотіла їх бачити прямо перед собою, на відстані витягнутої руки, із перерізаним горлом. Хочу, щоб кров біла фонтаном із артерії, щоб пузирилась повітрям на кожному видиху. Хочу запхати пальці в цю рану,

відчути гарячу плоть, перебиту трахею, гостре кришиво шийних хребців. Як же я мріяла дотиснути хоч одного! Здається, тоді зникне порожнеча у грудях, і я нарешті зігріюся.” [31; с.90-91]

Тема жіночої помсти, люті або просто ситуативної агресії в патріархальному суспільстві сприймається вороже та засуджуючи, однак для жінок це є проявом їх суб'єктності та сили. “Often, the reporting on women who wield political violence portrays these women as nonthinking, easily manipulated, and overly emotional.⁹ When women (and especially mothers) are examined as perpetrators of political violence, the focus of observers and analysts typically is on the seemingly un-natural¹⁰ or surprising idea that someone that has the ability to bring a life into the world would have the desire to take a life. Scholars’ gendered assumptions about women’s relationship to armed conflict permeate their work; in many portrayals, women are stripped of their agency and fashioned into ruthless and crazed killers or as unthinking, easily manipulated, and overly emotional. For example, Russian popular media has labeled women perpetrators in the Russian/Chechen conflict as “zombies” and “black widows,” characterizing them as deadly, but at the same time easily manipulated and not in control of their decisions.” [38; с.265]

Цікавим є переосмислення ролі їжі та її приготування у романі. Ми досі часто стикаємось зі стереотипами про “місце жінки на кухні”. У інтерв'ю для Суспільного Христина “Кудрява” казала, що вона “принципово не заходила на кухню, коли ми десь дислокувались, щоб я у хлопців не асоціювалась з приготуванням їжі.” [29] Доця на початку свого волонтерського шляху, не знаючи як допомогти військовим, приготувала для них голубці, але пізніше з розвитком подій і її персонажа, їжа почала відігравати роль камуфляжу, адже ніхто не подумає, що дві дачниці можуть під черешнями перевозити амуніцію.

Окрім центральної постаті головної героїні, в романі «Доця» привертають увагу й інші жіночі образи, які відіграють важливу роль у розкритті теми жіночої стійкості, жертвовності та внутрішньої сили на тлі війни. Особливо яскравим є

приклад двох персонажок — Тетяни та Ліди, кожна з яких уособлює окремий аспект жіночого досвіду на тлі воєнного конфлікту.

Тетяна — подруга Доці, постає як жінка, яка не дозволила трагедії зламати себе. Після зґвалтування її доньки, вона не відгородилася від світу, не втекла, не зневірилася. Навпаки, повернулася до активного життя та стала на бік спротиву. Тетяна почала працювати задля перемоги України разом з іншими волонтерами та активістами. Оксана Забужко назвала цей епізод новаторським: “... а от цього в світовій літературі досі ще не було, - відповіді на питання, як живе мати, чию 14-літню дитину гвалтували на підвалі солдати чужої армії "по троє за раз", я особисто, хоч як напружую пам'ять, - в усьому, дотепер мною прочитаному, згадати не можу (Шевченкової "Відьми" не пропонувати: вона все-таки збожеволіла, а цього наша героїня не може собі дозволити, бо їй треба ще й подбати про психічне здоров'я тої самої дитини!).” [14] Інша яскрава жіноча постать — молочниця Ліда. Спершу вона жертвує власними амбіціями й можливим майбутнім заради шлюбу та сімейного життя, однак замість захисту й опори залишається з чотирма дітьми просто неба в обстрілюваному Донецьку, без засобів до існування та підтримки. Ліда уособлює той вимір жіночого страждання, що ґрунтується на соціальній незахищеності, відсутності вибору та елементарних гарантій безпеки, які їй “мав надати” чоловік. Обидва образи яскраво відображають багатогранний образ жінки у воєнній реальності: з одного боку активної, сильної, здатної до солідарності та опору, а з іншого — вразливої, позбавленої опори, вимушеної самотужки витримувати удари долі.

У дослідженні феміністичного виміру сучасної літератури особливу увагу привертає проблема жіночої тілесності та сексуальності, яка в умовах війни набуває виразного політичного забарвлення. Як зазначає Віра Агєєва: “Одною з основних функцій соціальних кодів традиційної культури є функція влади. Сексуальні політики, сексуальні практики - це способи структурувати людські стосунки так, що один суб'єкт дістає змогу контролювати іншого.” [5, с. 434].

Особливої уваги заслуговує питання сексуального насильства, яке в умовах війни стає не лише проявом жорстокості, а й інструментом ствердження влади загарбника. Такий вид насильства має на меті не тільки очевидні знецінення і тілесну деоб'єктивізацію, але і символічне приниження, як індивідуальних жінок, так і громади загалом. Як наголошує Оксана Кісь: “Той факт, що більшість випадків сексуального насильства були груповими зґвалтуваннями, здійсненими з особливою жорстокістю (закінчувалися нівеченням чи вбивством жінок), і часто відбувалися при свідках, означає лише одне: на міждержавному рівні відтворювалася логіка патріархатних гендерних відносин, згідно з якою держава-переможець закріплювала власне «чоловіче» домінування, силоміць підпорядковуючи собі переможену країну (символічно її фемінізуючи) в такий самий спосіб, як гвалтівник підкорює свою жертву – шляхом гвалтування” [18; с.31-32]

Тема тілесного підкорення та спротиву розкривається, зокрема, у п'ятій новелі “Поганих доріг” Наталки Ворожбит. Солдат, який має здійснити акт насильства над журналісткою, втрачає можливість зробити це у звичному ієрархічному ключі. Журналістка обманом вибудовує з ним емоційний зв'язок через тривалі розмови, особистісні зізнання, розповіді про дитинство та почуття. Добровільна згода жінки нівелює логіку домінування, яка передбачає примус і підкорення, а насильник втрачає першопочатковий інтерес до жертви. Такі прояви тілесного контролю не є виключно воєнним феноменом. Історично патріархальні культури активно застосовували фізичне підкорення жінки як інструмент соціального контролю. Прикладами цього є індійська традиція спалення вдів, штучне обмеження росту стоп у дівчат у Китаї, обов'язкове носіння чадри, ізоляція жінок у гінекеях та конфіскація їхнього майна. Подібні практики століттями існують в культурах багатьох народів світу та продовжують впливати на гендерну нерівність і зараз як осучаснене продовження традиції. [21; с.84]

2.2. Амбівалентність жіночих образів: переосмислення образу “берегині”

В українській свідомості фемінізм та гендерні питання здебільшого сприймаються як загроза традиційному уявленню про жінку, який в нашій культурі постає в концепції “берегинства”. Цей архетип асоціюється насамперед із роллю матері, хранительки домашнього вогнища, родинного затишку та моралі. У патріархальній парадигмі жінка-берегиня постає як втілення "природної слабкості", чутливості, покори й жертвності. Її соціальна функція полягає у веденні побуту, вихованні дітей, підтриманні традицій та збереженні національної ідентичності. Становлення за канон жінки-берегині відбувалось ще за часів національно-визвольних змагань: “У 1938 р. Ю. Липа опублікував статтю “Українська жінка”¹, де окреслив ідеал жіночності та визначив роль жіноцтва в націєтворчих процесах. Визнаючи, що в історичному минулому чимало українок зі зброєю в руках відстоювали інтереси України, Ю. Липа все ж вважає військову справу пріоритетом чоловіків. Натомість особливу жіночу цивілізаційну місію автор висновує з репродуктивної функції, а саме материнство, на його думку, є визначальним критерієм жіночої суспільної ролі. Розвиваючи цю тезу, Ю. Липа звертається до міфології, історії і тогочасних расових уявлень, та на цій основі фактично вибудовує цілий культ жінки-матері як носія, транслятора і хранителя “раси”, духовності і моралі.” [19; с.173]

Сьогодні ж точаться дискусії про шкідливість цього образу на противагу його національної ідейності. Але як влучно зауважила Ірина Грабовська, якщо українська жінка є берегинею, то як вона може взяти до рук зброю? “Якраз образ українки-Берегині міцно засів у масовій свідомості. Можна сказати, що він припав до душі українському жіноцтву. Проте, о диво! Змістовне наповнення цього ідеалу радикально змінилося. Сьогодні Берегинею називається українська жінка, яка воює зі зброєю в руках на Сході України. Чесно кажучи, я була заскочена і здивована до краю, коли почула в інтерв’ю однієї із командирів бойового підрозділу твердження про те, що українська жінка завжди була

Берегинею, тому вона і повинна зі зброєю в руках оберігати свою Батьківщину. От вам і остаточне вирішення питання!“ [8]

Переосмислення архетипу «берегині» відбувається не лише в площині суспільних дискусій, зокрема у медійному та цифровому просторі, але й активно втілюється у сучасній жіночій літературі. Одним із показових прикладів є “Мама” Марії Матіос. Центральною та найяскравішою персонажкою є мама Сидонія. Вона втілює водночас традиційні й новітні уявлення про жіночність та материнство, демонструючи складну трансформацію образу берегині, з урахуванням воєнного контексту сучасної України.

З одного боку, Сидонія відповідає класичному уявленню про матір-берегиню: вона повністю присвятила себе вихованню єдиного сина, самотужки тримала побут, уособлюючи ту жертвну любов, яка є традиційною рисою української матері. Однак водночас її постать виходить за межі канонічної моделі. Вона не залежить від чоловіків, демонструє фінансову самостійність, емоційну витривалість і активну позицію (наприклад, у пошуках тіла сина). Після трагічної загибелі сина жінка шукає нові способи реалізувати свою материнську місію. Сидонія добровільно влаштовується на роботу до психіатричної клініки, де намагається опікуватися хлопцями з посттравматичним стресовим розладом. Вона продовжує бути мамою (в певному сенсі) для хлопців з лікарні. У такому світлі Сидонія стає зразком переосмислення образу берегині не лише як хранительки домашнього вогнища, а й жінки здатної пережити чи не найстрашніше горе — втрату дитини, після чого знайти в собі силу залишитись чуйною до чужого горя та люблячою по відношенню до кожного, хто потребує цього.

У романі «Доця» Тамари Горіха Зерня архетип берегині також отримує своє специфічне втілення, яке частково впливає на становлення особистості головної героїні. У цьому творі, як і в попередньому, простежується важливий лейтмотив материнства як морального вибору, а не лише біологічної функції. Наприкінці роману Ельф бере під опіку доньку своєї подруги Тетяни. Цей жест

позначає глибоку особистісну трансформацію жінки та розширює уявлення про материнство в умовах війни. В той же час материнство є нетиповим для образу героїні, яка протягом усього роману не завжди могла прослідкувати за собою, часто забуваючи поїсти, що вже казати про материнство в його класичному розумінні. Її мрійливість, відчуженість і можливість легко піти на ризик не дозволяють співвідносити Ельфа з архетипом канонічної дружини чи матері, усталеним у традиційній патріархальній культурі. Проте саме рішення взяти на себе відповідальність за чужу дитину у надзвичайно травматичному контексті війни є актом свідомого вибору, вкоріненого не родинним сценарієм, а глибокою емпатією, відповідальністю та моральною зрілістю. Таким чином, у романі «Доця» образ берегині не зводиться до пасивної функції збереження традиційної родини, а трансформується у вияв екзистенційної зрілості, де турбота про іншу людину стає формою спротиву й самоідентифікації.

Ще одним виявом архетипу берегині в романі є епізод викрадення Комара, коли головна героїня, перебуваючи в стані крайньої напруги й відчаю, звертається до замовлянь і молитов як засобів порятунку близької людини. У цьому епізоді реальність отримує додатковий рівень міфологічності, в якому жінка постає не лише як суб'єкт дії, а й як носій сакрального знання. У цьому випадку замовляння є не просто емоційною реакцією на трагедію, а й зверненням до архаїчного досвіду, де жінка-берегиня володіє зв'язком із надприродним, сакральним та інтуїтивним. В цій сцені жінка виступає як посередниця між світом живих і мертвих, раціонального й ірраціонального, реального й містичного.

Такий сюжетний хід дозволяє говорити про міфологізацію образу Ельфа і водночас про відновлення фольклорного уявлення про жінку як берегиню життя та носійку глибинної сили, яка може впливати на хід подій не силою зброї, а словом і наміром. У цьому сенсі берегиня перестає бути суто домашньою фігурою, а постає як активна учасниця подій, яка в критичний момент апелює до трансцендентного досвіду культури й пам'яті.

ВИСНОВКИ

У межах проведеного дослідження через призму феміністичного підходу було проаналізовано трансформації жіночих образів у сучасній українській військовій прозі, написаній жінками. Об'єктами аналізу стали твори Тамари Горіха Зерня («Доця»), Наталки Ворожбит («Погані дороги») та Марії Матіос («Мами»), у яких простежується еволюція традиційних уявлень про жінку в умовах війни.

У процесі аналізу виявлено, що жіночі персонажі в українській військовій літературі більше не виконують пасивні ролі жертв обставин. Натомість, їх образи постають в якості активних учасниць історичних подій, які здатні чинити спротив, не тільки загарбникам, але й усталеним соціальним ролям. Війна у проаналізованих творах осмислюється не лише як зовнішній конфлікт, але і як чинник глибоких особистісних і гендерних трансформацій, де жінка змушена вийти за межі можливого та переосмислити власну ідентичність і роль у суспільстві.

Особлива увага у дослідженні була присвячена архетипу берегині, який у сучасних умовах проявляє гнучкість і здатний набувати нових форм. Образ української жінки-берегині, який тривалий час перебував під прицілом феміністичних та націоналістичних дискусій, досі у своїх різних формах залишається актуальним. Головні героїні ніби і зберігають традиційні цінності у вигляді материнства, турботи, м'якості та міфологічності, але в той же час показують, що жінка не обов'язково має поступатися своєю чуттєвістю і повністю асимілюватись до чоловічих ролей, натомість вона поєднує її з силою духу і тіла для отримання переваги та прояву так званої жіночої сили відмінної від чоловічої, що збігається з популярною нині тезою «різні, але рівні». Вони поєднують у собі вразливість і силу, інтуїцію і раціональність, що відображає амбівалентну природу нової української жінки.

Таким чином, результати роботи дають підстави говорити про формування в українській літературі нового образу жінки — самостійної, дієвої, емансипованої, здатної репрезентувати досвід війни не менш глибоко й

автентично, ніж чоловічі голоси. В той же час суспільні рефлексії дають нам чітко зрозуміти, що українське суспільство готове до сприйняття жінок як повноцінних учасників бойових дій, які можуть проявляти мужність та хоробрість в ролях ширших, ніж волонтерських чи емоційно обумовлених, як от партнерка чи мати. Таке художнє осмислення жіночого досвіду в умовах збройного конфлікту є надзвичайно важливим для сучасного культурного дискурсу не тільки в Україні, але і за її межами, оскільки сприяє глибшому переосмисленню функціонування жіночих образів у воєнній літературі. Нашим головним завданням сьогодні є продовжити розвиток жіночої літератури задля збереження пам'яті про сьогоднішні події, аби жодна героїчна жіноча постать не була забута під тиском тисяч чоловічих голосів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. 3-тя окрема штурмова бригада. Двіж року: нові технології в 3 ОШБр, мобілізація жінок та як ухилянту стати воїном, 2023. YouTube. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=161NINFEJ4A> (дата звернення: 30.05.2025).
2. 3-тя окрема штурмова бригада. Двіж-2: Бійці Третьої штурмової про фізо, тилові професії та дівчат в бригаді, 2023. YouTube. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=NmrtXb8vbsE> (дата звернення: 30.05.2025).
3. 3-тя окрема штурмова бригада. ЖІНКИ ШТУРМУЮТЬ – що по сексизму?! Двіж з дівчатами з ОШБр, 2024. YouTube. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=60UETz0m9Zk> (дата звернення: 30.05.2025).
4. 3-тя окрема штурмова бригада. Як рубиться десантура: Двіж з бійцями ДШВ, 2025. YouTube. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=n23iiOq0N-M> (дата звернення: 03.06.2025).
5. Агеєва В. П. Гендерна літературна теорія і критика / В. П. Агеєва. // Основи теорії гендеру : навч. посіб. / [відп. ред. М. М. Скорик ; редкол.: В. П. Агеєва, Л. С. Кобелянська, М. М. Скорик]. - К. : К.І.С., 2004. - Розд. 14. - С. 426-445.
6. Агеєва В. П. Жіночий простір: Феміністичний дискурс українського модернізму. Київ : Факт, 2008. 360 с.
7. Америки Голос. Російські війська гвалтували українських жінок, чоловіків і дітей на окупованих територіях - NYT. Голос Америки Українською. URL: <https://www.holosameryky.com/a/rosijski-vijska-gvaltuvaly-zhinok-cholovikiv-i-ditej/6920386.html> (дата звернення: 30.05.2025).
8. Берегиня в однострої | Газета «День». Газета «День». URL: <https://day.kyiv.ua/blog/suspilstvo/berehynya-v-odnostroyi> (дата звернення: 06.06.2025).

9. Бурцева М. В. Гендерні ролі жінок під час Югославських війн 1991–1995 рр. (на прикладі хорватських медіа) / М. В. Бурцева // Наукові записки НаУКМА. - 2015. - Т. 169: Історичні науки. - С. 80-85.
10. Ворожбит Н. Погані дороги. Вид-во Анетти Антоненк, 2021. 96 с.
11. Грабовська І. Специфіка сучасного українського фемінізму (соціофілософський зріз проблеми). Українознавство. 3(80), 2021. С. 194–204
12. Добуш Ю. Воєнна документалістика: ті, хто пройшли фронт, полон і окупацію. Читомо. URL: <https://chytomo.com/voienna-dokumentalistyka-ti-khto-projshly-front-polon-i-okupatsiiu/> (дата звернення: 12.05.2025).
13. Жаркова Роксолана. Жіноче письмо і жіноче «Я»: інтерпретація ізолюваності та проблема рецепції. Актуальні питання гуманітарних наук. 2020. Вип. 29, том 2. С. 17-22.
14. Забужко О. «У війни – жіноче обличчя». URL: <https://spektrnews.in.ua/news/u-v-yuni---zh-nocheoblichchya---oksana-zabuzhko/82764#gsc.tab=0> (дата звернення: 04.06.2025).
15. Зборовська Н. Перемога плоті // Критика. – 1998. – №10. – С.28-29.
16. Іванова О. А., Червінчук А. О. СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА ВОЄННА ДОКУМЕНТАЛІСТИКА: АВТОР ТА АВТОРСЬКА СТРАТЕГІЯ. SCIENTIFIC DEVELOPMENTS OF EUROPEAN COUNTRIES IN THE AREA OF PHILOLOGICAL RESEARCHES. 2020. С. 221–237.
17. Кісь О. Жіночі обличчя війни: ключові теми і підходи у західній феміністській історіографії / О. Кісь // Жінки Центральної та Східної Європи у Другій світовій війні: гендерна специфіка досвіду в часи екстремального насильства: зб.наук. праць / за наук. ред. Г. Грінченко, К. Кобченко, О. Кісь. – К. : ТОВ «АРТ КНИГА», 2015. – 335 с.
18. Кісь О. Жіночі обличчя війни: ключові теми і підходи у західній феміністській історіографії. жінки ЦЕНТРАЛЬНОЇ ТА СХІДНОЇ ЄВРОПИ У ДРУГІЙ СВІТОВІЙ ВІЙНІ: ГЕНДЕРНА СПЕЦИФІКА ДОСВІДУ В ЧАСИ ЕКСТРЕМАЛЬНОГО НАСИЛЬСТВА. Київ, 2015. С. 15–40.

19. Кісь О. Національно-визвольні змагання як випробування меж традиційної жіночості: жіночий досвід у національному підпіллі 1940–1950-х років / О. Кісь // Етнічна історія народів Європи. - 2016. - Вип. 48. - С. 61–78.
20. Матіос М. М А М И. Київ : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2023. 288 с.
21. Міллет К. Сексуальна політика. Київ : Основи, 1998. 619 с.
22. Павлова О. Про що говорили на BookForum-2022 під час війни. Читомо. URL: <https://chytomo.com/pro-shcho-hovoryly-na-bookforum-2022-pid-chas-vijny/> (дата звернення: 14.05.2025).
23. Понад 5 500 жінок сьогодні служать на передовій – Сергій Мельник. Міністерство оборони України. URL: <https://mod.gov.ua/news/ponad-5-500-zhinok-sogodni-sluzhat-na-peredovij-sergij-melnik> (дата звернення: 30.05.2025).
24. Про внесення змін до деяких законів України щодо встановлення обмежень на ввезення та розповсюдження видавничої продукції, що стосується держави-агресора, Республіки Білорусь, тимчасово окупованої території України : Закон України від 19.06.2022 № 2309-IX.
25. Пухонська О. Студії пам'яті в сучасному літературознавстві: український контекст. Українське літературознавство. 2020. № 85. С. 1–12.
26. Рябченко М. Жанрова різноманітність воєнної прози в сучасній українській літературі. *Najnowsza słowiańska literatura i kultura popularna. Figury swojskości i obcości współczesnego świata w literaturze i kulturze popularnej krajów słowiańskich 2019.* С. 277–289.
27. Рябченко М. Комбатантська проза в сучасній українській літературі : жанрові та художні особливості. Слово і час 2019. No 6. С. 62–73.
28. СИДОРЕНКО О. СУЧАСНА МІЛІТАРНА ПРОЗА ЯК ЛІТЕРАТУРНИЙ ФЕНОМЕН. Проблеми гуманітарних наук Серія Філологія. 2022. № 48. С. 167–173. URL: <https://doi.org/10.24919/2522-4565.2021.48.22> (дата звернення: 09.06.2025).
29. Суспільне Івано-Франківськ. Жінки в армії, «бабський підрозділ», професія моделі та інновації на фронті | КУДРЯВА, 2025. YouTube. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=Dnzs0fSszk0> (дата звернення: 01.06.2025).

30. Суспільне Культура. Юрій Андрухович: «Сказати, що Україна народилася після 2014 року, – це зневажити шлях до того», 2023. You Tube. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=2dZK86fPh84&t=240s> (дата звернення: 12.05.2025).
31. Тамара Горіха Зерня. Доця. Білка, 2019. 288 с.
32. Фемінізм в українській літературі кінця XIX – початку XX століття. Освіта.UA. URL: https://osvita.ua/vnz/reports/ukr_lit/14034/ (дата звернення: 02.06.2025).
33. Філоненко С.О. Концепція особистості жінки в українській жіночій прозі 90-х років XX століття: Монографія. – К., Ніжин: ТОВ «Видавництво «Аспект-Поліграф», 2006. – 156 с.
34. Щур М. Сергій Жадан відкрив у Празі українську програму на найбільшому книжковому ярмарку Східної Європи. Радіо Свобода. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/29933504.html> (дата звернення: 17.05.2025).
35. Як змінилася Україна за 10 років війни • Ukraïner. Ukraïner. URL: <https://www.ukraïner.net/ukraine-10-rokiv/> (дата звернення: 14.05.2025).
36. Bloom M., Gill P., Horgan J. Tíocfaidh ár Mná: Women in the Provisional Irish Republican Army. Behavioral Sciences of Terrorism and Political Aggression. 2012. Vol. 4, no. 1. P. 60–76. URL: <https://doi.org/10.1080/19434472.2011.631345> (date of access: 01.06.2025).
37. Lachmann R. Mnemonic and Intertextual Aspects of Literature. In Cultural memory studies: an international and interdisciplinary handbook. Berlin/New York, 2008, 449 p.
38. McEvoy S. Loyalist women paramilitaries in Northern Ireland: beginning a feminist conversation about conflict resolution. In: Sjoberg L (ed) Gender and International Security. Routledge. 2010. P. 129–150.
39. Revolutionary in Ireland. [London] : G. Cremonesi, 1975. 372 p.
40. Swaine, A. (2022) Resurfacing Gender: A Typology of Conflict-Related Violence Against Women for the Northern Ireland Troubles Violence Against Women, Vol. 29, No. 6–7, pp.1391–1418.

41. Women are changing the face of armed forces in Ukraine. UN Women – Europe and Central Asia. URL: <https://web.archive.org/web/20220223222811/https://eca.unwomen.org/en/news/stories/2016/10/women-are-changing-the-face-of-armed-forces-in-ukraine> (date of access: 04.06.2025).